

«ІТАЛІЙСЬКИЙ ЧИННИК» В ІСТОРІЇ КИЄВА ТА ОДЕСИ

Висвітлено роль вихідців з Італії в історії, суспільно-політичному, культурному та економічному розвитку провідних туристських центрів України – Києва та Одеси.

Ключові слова: гомогенні біосоціальні рекреаційні ресурси, суспільно-політичні, культурні та економічні зв'язки, вихідці з Італії, Київ, Одеса.

Освещена роль выходцев из Италии в истории, общественно-политическом, культурном и экономическом развитии ведущих туристских центров Украины – Киева и Одессы.

Ключевые слова: гомогенные биосоциальные рекреационные ресурсы, общественно-политические, культурные и экономические связи, выходцы из Италии, Киев, Одесса.

The role of immigrants from Italy in history, socio-political, cultural and economic development of the leading tourist centers of Ukraine - Kyiv and Odesa.

Keywords: homogeneous, biosocial recreational resources, socio-political, cultural and economic ties, immigrants from Italy, Kyiv, Odessa.

Актуальність теми та стан питання. Україна і в часи, коли вона була у складі Російської Імперії, і зараз, у часи незалежності, завжди приваблювала вихідців з Італії. Видатні італійці, які жили і діяли в Україні, є однією з найбільш вагомих складових гомогенних біосоціальних рекреаційних ресурсів України. Про італійський слід свідчать численні експонати музеїв України, пам'ятники, меморіальні дошки. Зважаючи на те, що Італія була і залишається важливим туристським партнером України, а прагнення розвивати економічні та культурні стосунки притаманне обом державам, актуальність викладеного нижче матеріалом є беззаперечною. Перебування італійців в Україні присвячений ряд публікацій [1-8].

Метою статті є висвітлення ряду епізодів італійсько-українських суспільно-політичних, культурних та економічних зв'язків на прикладі перебування вихідців з Італії в Києві та Одесі.

Виклад основного матеріалу. Добрі стосунки між територіями і народами, де розташовані Італія та Україна, почали складатися ще у XII ст., коли в Києві побували венеціанці, про що є згадка у «Слові о полку Ігоревім». Упродовж століть італійці займалися тут різними видами діяльності, але найнаочніше – в царині мистецтва й архітектури. Бартоломео Растреллі у середині XVIII ст. прикрасив Київ Андріївською церквою та Царським (Маріїнським) палацом. Важко тепер уявити столицю без цих видатних пам'яток у стилі бароко. Італієць Луїджі Руска побудував лицей у Ніжині, дзвіницю в Диканці, церкву в Сімферополі, торговельні ряди у Білій Церкві, а в Києві за його проектом споруджено вже в наш час Гостинний двір на Контрактовій площі [2].

Численні пам'ятки у стилі пізнього класицизму залишили у спадок киянам батько і син Беретті – Вінченцо і Алессандро. Перший спорудив Університет Св. Володимира, Інститут шляхетних дівчат на вулиці

Інститутській, 5, університетську астрономічну обсерваторію; другий накреслив план Володимирського собору, спроектував і побудував Першу та Другу гімназії на бульварі Тараса Шевченка, 14 та 18, Реальне училище на вулиці Великій Житомирській, 2, анатомічний театр (нині – Національний музей медицини) на вулиці Богдана Хмельницького, 37, пансіон графині Левашової (нині – Президія Національної академії наук України) на вулиці Володимирській, 54, власний особняк на вулиці Володимирській, 35 та кілька житлових будинків. Усі ці споруди добре відомі й справно служать багатьом поколінням киян [2].

Уродженець Риму архітектор Луїджі Станзані у співавторстві з В. Беретті та Л.Шмегельським 1837 року розробив генеральний план Києва, заклавши основу майбутнього розвитку міста, зокрема вздовж долини річки Либідь – у південному напрямку до Василькова (тому й вулиця Велика Васильківська) та в західному напрямку – Брест-Литовському шосе. Здавна славилася в Україні й Києві майстерність італійських скульпторів. Мармурові леви роботи Вінченцо Бонані прикрашають колишні палаци: графа Михайла Воронцова в Алуці та княгині Марії Щербатової в Немирові на Вінничині [2].

Працювали італійські різьбярі по каменю і в Києві. Сто років тому скульптурні майстерні вихідців з Італії прикрашали своїми виробами міські фасади й інтер'єри, а також виготовляли надгробки для заможних киян на міських кладовищах. Італійці вважалися неперевершеними майстрами обробки мармуру, граніту, лабрадориту. То були майстерні вдови де-Веккі з синами, П'єтро Ріццолатті з синами Андреа Скіавоні, Джузеппе Россі, Антоніо Тузіні. Двоє остінні виконували роботи з мармуру для Володимирського собору, а внутрішні мозаїки – майстри з Венеції. На Київській сільськогосподарській та промисловій виставці 1897 року виборі Росії та Скіавоні удостоїлися бронзової медалі.

Італійський скульптор Антоніо Шіортіно брав участь у конкурсах 1911-го та 1913 рр. на проект пам'ятника Тарасові Шевченку в Києві, виконав кілька погрудь Кобзаря. Італійський скульптор Етторе Ксіменес встановив у Києві у ці ж рокі пам'ятники Столипину та Олександрю II. Щоправда, простояли вони недовго – скинуті за невблаганним перебігом історичних подій на початку минулого століття.

Вважається, що в середині 1890-х рр. із Мілана до Києва прибули троє братів Сала: скульптор Еліа, художник Еудженіо та ліпник Роберто. Їхня майстерня виконувала оздоблювальні роботи на багатьох відомих спорудах Києва, що зводилися тоді, на зламі ХІХ-ХХ ст. Збереглося ліплення у вестибюлі й на парадних сходах головного корпусу Політехнічного інституту, на фасадах і в інтер'єрах Оперного театру, Національного банку. На центральному вході до банку й зараз можна прочитати «Проїзводство работъ Е. Саля».

У Києві, аби не бути схожим на наше «сало», прізвище братів писалося як Саля. Сала належали до старовинного шляхетного роду. Їхній старший брат, Паоло, працював в Італії та Петербурзі. Був ще в Києві Енеа

Сала, професор фехтування за італійською системою, яке він викладав у київських реальному, театральному та комерційному (!) училищах.

Найбільш плідною і тривалою в часі виявилася співпраця братів Сала з архітектором Владиславом Городецьким. Вони оздоблювали скульптурою й живописом споружувані видатним зодчим об'єкти, що беззаперечно стали окрасою Києва: міський музей (нині – Національний художній музей України на вулиці Грушевського, 6), римокатолицький костел Св. Миколая на вулиці Великій Васильківській, 75, караїмську кенасу (нині – Будинок актора) на вулиці Ярославів Вал, 7 та власний прибутковий будинок Городецького на вулиці Банковій, 10 – стравжній шедевр синтезу мистецтв. Саме Еліа Сала першим почав застосовувати у Києві цемент для виготовлення скульптури – так зване штучне каміння. Його автограф зберігся на скульптурній композиції «Двобій орла з пантерою», встановленій на вулиці Банковій, 10; є там і дата: 1902.

Творчість братів Сала знайшла продовження у Києві, особливо у використанні цементу в оздобленні будинків скульптурою.

Піднімаючись гранітними сходами до Національного художнього музею України, згадаймо, що ці гранітні сходи – вироби майстерні П'єтро Ріццолатті, який 1906 р. удостоївся золотої медалі «За працю та успіх» від Київського товариства сільськогосподарської промисловості. Підприємливі вихідці з Італії знаходили собі в Києві неторкані сфери діяльності. Так, сини уродженця Сан-Ремо Еудженіо Ланчіо брати Карло та Енріко Ланчіо на початку ХХ ст. тримали на Хрещатику першокласні готелі: відповідно – «Європейський» на Хрещатику, 2 (на цьому місці тепер сходи до Українського дому) та на Хрещатику, 22, де до 1941 р. містився «Гранд-Готель», названий так його засновником і першим власником Еудженіо Ланчіо.

Історичний розвиток іншого українського міста, «Південної Пальміри» – *Одеси* теж відбувається під політичним впливом «італійського чинника», адже Південь України з найдавніших часів був місцем розташування великої кількості грецьких і римських колоній, які у співпраці та спілкуванні з місцевим населенням опосередковано передавали досягнення передової античної культури. Ця тенденція проникнення середземноморської культури у Північне Причорномор'я продовжилася і в епоху формування Одеси [1]. Першу згадку про італійців знаходимо у XIII-XIV ст., коли біля берегів Одеської затоки почали пришвартовуватися генеузькі судна. Нове прибуття італійців до Одеси розпочалося за часів будівництва нового міста та одеського морського порту. Цьому сприяло і те, що на чолі новоствореної столиці Причорномор'я стояв італійський підданий, за походженням іспанець, без сумніву, велика людина – Йосип де Рибас (Giuseppe Pasquale Domenico De Ribas), що обіймав цю посаду в 1794-1797 роках [1]. Існує чимало суперечливих думок з приводу того, ким він був за походженням. Як говорив давньоримський мислитель Цицерон, «У кожного з нас є дві батьківщини: одна за народженням, інша за громадянством». Батько де

Рибаса був іспанцем-каталонцем, який в Неаполитанському королівстві (Італія) отримав звання маршала. Мати – Маргарет Пленкетт – була з «благородної ірландської родини Дунган». Таким чином молодий Йосип де Рибас за народженням був швидше іспанцем, який змалку зазнав потужного впливу італійської культури.

Після перемоги над турками і взяття трьох фортець геній італійця де Рибаса проявився в дивовижному передбаченні перспективи створення в південній гавані великого військового та торгового порту. Великий італієць, як і Одисей, що знайшов під час завершення своєї героїчної подорожі Ітаку, відтворив своє місто – сонячну Одесу.

Планував місто де Рибас спільно з інженером-полковником Дволаном, при цьому враховувалися традиції європейського містобудування і найкращі зразки італійської архітектури Неаполя, Генуї, Ліворно. В Одесі оселилася досить велика італійська діаспора – архітектори і музиканти, які зробили помітний внесок у її господарський і культурний розвиток. Внучатий племінник Йосипа де Рибаса Олександр Дерibas писав: «Стара Одеса була переважно італійською. І небо, і сонце, і архітектура будинків, і живопис церков, і назви вулиць, і страделли, і перші кораблі з Неаполя і Мессіни, і перші гастрономи, і перші винні льохи, і макарони, і перші помідори, і перші опери були відображенням та відлунням благословенної Італії.» Недаремно Пушкін, який все гарне любив і усе прекрасне розумів, назвав одеситів «синами Авзонії щасливої». Авзонія – поетична назва Італії за ім'ям давнього народу авзонів, які мешкали на південному заході Апеннінського півострова.

З 1798 р. в Одесі розпочали свою діяльність Консульства Неаполя, Сардинії і Корсики. Згодом Консульство Сардинії було перетворено в Консульство Італії. Саме італійські іммігранти створили Одесу такою, якою вона проіснувала до початку ХХ ст. Варто зазначити, що більшість італійців, що проживали в Одесі, були вихідцями з Неаполя, Трієста, Венеції та міст Сицилії, тому етнокультурна атмосфера міста ввібрала в себе як південноіталійські, так і північноіталійські елементи, які злилися в єдину мозаїку. Італійці Одеси в ХІХ ст. становили 10% усього населення міста. Вони першими продемонстрували своє розуміння облаштування всіх сфер життя і діяльності міста: сфери обслуговування, торгівлі, банківської справи, будівництва, мистецтва і викладання. Італійська мова набула в Одесі початку 1800-го великого поширення: «Кожен одесит міг вільно попросити поїсти в таверні, випити, а за необхідності – і виятати по-італійськи», – писав краєзнавець минулого століття професор В. Яковлев. Рахунки, векселі і торгові договори оформлялися італійською мовою. Біля витоків театральної Одеси також були італійці. Більше того, вони протягом десятиліть задавали тон у театральному житті Південної Пальміри.

У 1809 р. підрядник Поджіо за кресленнями архітектора Фрапполі побудував в Одесі перший театр італійської опери. Італійці тримали в ньому сувору монополію. Джузеппе Мантовані з комічними операми, потім Джузеппе Дзамбоні, Гульєльмо Бонаволіо зі своїми виставами мали

незмінний успіх у публіки. «Вісник Європи» від 6 березня 1824 р. пише: «І Одесі кілька років існує італійський театр, що має таких акторів, які сміливо можуть з'явитися на сцені будь-якого театру Європи». Це були улюбленці публіки: Аделіна Арріго, красуня Бартолуччі, талановиті молоді співачки А. Катавані, А. Маріконі та ін. «Італійським» був і репертуар оперного театру.

В добу розквіту італійської опери в Одесі на сцені міського оперного театру італійська мова набула особливої значущості, позаяк опери виконували мовою оригіналу не лише знамениті гастролери з Італії, такі як Ансельмі, Карузо, Баттістіні, Джіральдоні, Тітта Руффо та ін., а й корифеї російської оперної сцени з особливим задоволенням співали італійською. В усіх сферах життя міста можна було спостерігати італійську присутність. Винні погребі, де продавалися неаполітанські вина, гармонійно поєднувалися з вишуканими ресторанами італійської кухні Мттео і Карута, Бароллі, Каретта і Пасто. У 1870 р. брати Фанконі відкрили в Одесі кондитерську й за короткий час досягли великого успіху серед представників вищого світу. Саме у кафе «Фанконі» уклали найбільші комерційні угоди. Ми знали б значно менше про те, який вигляд мала Одеса в першу половину XIX ст., якби художники – італійці-канцони: Бокачіні, Бассоль, Фаццарді не залишили б нам свої малюнки та картинки з краєвидами міста. Саме італійці були першими, хто організував товарно-транспортну біржу, фінансову систему міста. Італійські судовласники, власники торгових домів відкрили в Одесі свої представництва, які закуповували пшеницю, залізо, тютюн, вовну, м'ясо, а з Італії привозили макарони, цитрусові, прянощі, ліки, шовк, музичні інструменти та інше. Серед основних комерсантів того періоду фігурують імена Амброзіо, Дольчі, Лінар, Вертурі, Каварі та ін. У середині XIX ст. прогресивним явищем в Одесі була деревообробна фабрика італійця Ваніні. Італійські ювеліри, скульптори та майстри кам'яних виробів – мармурники були відомі Одесі з моменту виникнення міста і до початку XX ст. Старе кладовище, якого, на жаль, зараз вже немає, було відоме своїми вишуканими надгробками-пам'ятниками, скульптурами, каплицями над склепами з рідкісних сортів мармуру, граніту, лабрадору і чавуну. Частина з них зазвичай привозилася з Італії, але більшість виробів замовляли у місцевих італійських майстрів. На початку XX ст. італійці побудували і володіли більшістю будинків і палаццо на Італійській (Пушкінській) вулиці. Італійському і Миколаївському (Приморський район) бульварах. У будівельній та архітектурній сфері також проявився геній переважно італійської нації. Стара Одеса практично вся побудована талановитою плеядою італійських майстрів. Архітектору Фраполлі належать проект першого муніципального оперного театру (1804-1872), перебудованого архітектором Боффо в 1822 р. в римському класичному стилі. Архітектором Боффо також були побудовані Потьомкінські сходи (1841); Лютеранська церква (1824); палац М. Воронцова (1826) на Приморському бульварі в стилі відродження, прикрашений фресками пензля Рампіні та

підлоговим покриттям, інкрустованим рідкісними різновидами дерева роботи Бенніні; палац комерційної біржі під назвою Реджі (1830), в якому сьогодні розміщується мерія.

Варто зазначити, що італійська культура в усіх її проявах значно вплинула на розвиток Одеси як морської столиці Причорномор'я і всього півдня України. Це дало привід сучасним історикам для наукових археологічних та історичних досліджень, присвячених італійським колоніям, що розташовувалися над Чорним морем [1].

Таким чином, вихідці з Італії і в давні часи, і в часи новітньої історії залишили помітний слід в соціально-політичній, культурно-історичній, військовій, релігійній сфері як України в цілому, так і окремих її міст – великих (Київ, Одеса, Львів), середніх і малих (Сімферополь, Біла Церква, Ніжин, Бар). Зазначимо, що про культурні зв'язки українських та італійських міст свідчить і той факт, що Київ є побратимом м. Флоренція, а Одеса – м. Генуя. Сучасний економічний і суспільний розвиток України неможливий без усвідомлення її «італійського минулого», всього найкращого і прогресивного, що дали Україні вихідці з Апеннінського півострова.

Використані джерела:

1. Лісовська Р. *Італійці в Одесі, або проблема взаємодії двох культур. - Пам'ять століть. Планета. Історичний науковий та літературний журнал.* - № 3-4 (91-92), 2011. - с. 51-60.
2. Малаков Д. *Італійці в Києві. – Дивосвіт. Всеукраїнський науково-поп. журнал.* - № 4 (40), 2011. - с.15-17.
3. Ануси В. *Данте в Одессе, или Одесса говорит по-итальянски // «Золотослів», №544. - Одесса: Чорномор'я, 2008.*
4. Голота В.В. *Театральная Одесса. - Одесса, 1990.*
5. *Одесская Консерватория: забытые имена, новые страницы. Сб. статей / гл. ред. Н. Огренич, ред.-сост. Е. Маркова. - Одесса, 1996.*
6. Розенберг Р. Н. *Музыкальная Одесса. - Одесса 1995.*
7. Чернявский Г.А. *(Посол Украины в Италии) // Dice di se. / Об Италии и о себе. - Сан-Марино, 2005.*
8. Дерebas А.М. *Старая Одесса. Забытые страницы: Ист. очерки и воспоминания. - К.: Мистецтво, 2005. - 406 с.*